

ירבעם בן נבט - לדמותו עקיבא יניב משה

הקדמה

תחילתו של ירבעם בן נבט בקדושה ובמסירות נפש לעם ישראל, לירושלים, ולמען העליה לרגל. וסופו למען עצמו ושלטונו, בהחטאת העם ובגרימת רעה לו ולביתו ולעם ישראל. והדברים מגיעים עד כדי כך, ששמו נזכר לדראון עולם כאחד "שחטא והחטיא את ישראל" ובכל מקום שרוצים להזכיר רוע ומעשים רעים מזכירים את אותם מעשים ואת ירבעם בן נבט "בנשימה אחת".

במאמר זה ננסה לעמוד על אישיותו של ירבעם ואולי נוכל לנסות ולהבין, מה גרם לאיש שהגמי' אומרת עליו³⁶⁰ "וירבעם יצא מירושלים" אמר ר' חנינא בר פפא שיצא מפיתקה של ירושלים "וימצא אותו אחיה השילוני בדרך והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לבדם בשדה", מאי השלמה חדשה אמר רב נחמן מה שלמה חדשה אין בה שום דופי אף תורתו של ירבעם לא היה בה שום דופי, ד"א שלמה חדשה, שחידשו דברים שלא שמעה און מעולם, מאי "ושניהם לבדם בשדה" אמר רב יהודה אמר רב שכל תלמידי חכמים דומין לפנייהם כעשבי השדה ואיכא דאמרי שכל טעמי תורה מגולין להם כשדה". ולכן מובן למה נבחר ירבעם להיות מלך על ישראל ומדוע הבטיחו אחיה השילוני "ויבניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד ונתתי לך את ישראל"³⁶¹ וכיצד התדרדר עד לדיוטא התחתונה עד שהנביא מתנבא עליו "... הנני מביא רעה אל בית ירבעם והכרתי לירבעם משתיך בקיר עצור ועזוב בישראל ובערתי אחרי בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תומו"³⁶².

את מעשיו של ירבעם אפשר להסביר בשתי אפשרויות, שאת שתיהן נוכיח מהפסוקים המתארים את מהלך חיו מהמרידה בשאול, דרך נבואת אחיה השילוני המתנבא שיהיה למלך על ישראל ובהמשך המרידה המוצלחת ברחבעם, בנו של שלמה, עשיית העגלים בבית-אל, המופתים. כדי שיחזור בתשובה עד לנבואה הסופית שאותה אומר אחיה השילוני לאשת ירבעם.

אל תאמין בעצמך עד יום מותך

המרידה והנבואה

³⁶⁰ סנהדרין דף קב.

³⁶¹ פרק י"א פסוק כ"ח

³⁶² פרק י"ד פסוק י'

האפשרויות הראשונה, ירבעם בן נבט כפי שצוין קודם היה ת"ח גדול, דבר זה הביאו למרוד במלך שלמה. ומה היתה המרידה על דבר "המילוא" שסגר שלמה, דבר שעכב את העולים לרגל [דהיינו מריבה למען המקדש והעולים לרגל], אולם טעות אחת עשה ירבעם, בזה שהוא מוכיח את שלמה ברבים דבר שלא יעשה. וכך אומרת הגמ'³⁶³ "אמר ר' יוחנן מפני מה זכה ירבעם במלכות מפני שהוכיח את שלמה ומפני מה נענש מפני שהוכיחו ברבים, שנאמר 'זוה הדבר אשר הרים יד במלך, שלמה בנה את המילוא סגר את פרץ עיר דוד אביו" אמר לו אביך פרץ פרצות בחומה, כדי שיעלו ישראל לרגל ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה". ופה ניכר ירבעם במיטבו, הוא אינו מפחד על מישרתו הבכירה, הוא דואג למקדש לירושלים ולכבוד העולים לרגל. וכנראה זה מה שמביא את הקב"ה לבחור בירבעם למלך, והוא אכן לאחר המקרה, פוגש את ירבעם הבורח מצרימה מפני שלמה, ומבטיחו שיהיה מלך כמו שכתוב "ויאמר לירבעם קח לך עשרה קרעים כי כה אמר ה'אלוקי ישראל הנני קורע את הממלכה מיד שלמה ונתתי לך את עשרת השבטים... ומלכת בכל אשר תאוה נפשך והית מלך על ישראל... ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד ונתתי לך את ישראל"³⁶⁴ וכך בורח לו ירבעם כאשר הוא יודע, שעתיד הוא למלוך לאחר מות שלמה על עשרת השבטים. כאשר ירבעם כבר חוזר לא"י, העם בא להמליך את רחבעם לאחר מות שלמה ושוטח את תביעות העם "וישלחו ויקראו לו וידברו ירבעם וכל קהל ישראל..."³⁶⁵ לכאורה ירבעם מייצג את העם בתביעה להפחתת המיסים הכבדים, שהוטלו על העם עוד בתקופת שלמה. פה שוב נראה ירבעם בתפקיד המטיב והדואג לעם ישראל אולם מהמשך הדברים³⁶⁶ "ויהי כשמע כל ישראל כי שב ירבעם... " והרי כבר שלחו וקראו לו, אלא כנראה כל מהלך העניינים היה מתוכנן ע"י קומץ אנשים שרצה מישוהו "משלהם" שימלוך ולא מלך מבית דוד השייך ליהודה ויתכן שעצם הבקשות היו בקשות מופרזות ודמוגוגיות כדי להמריד את העם ברחבעם שהרי כל זמן שמלך שלמה איש לא התלונן על נטל המיסים אלא כנראה הבקשות נועדו להפריד את העם ולמרוד בבית דוד.

בניית העגלים

לבניית העגלים היו מטרות דתיות ומדיניות המטרה המדינית היתה החשש שמא ילך העם אחר בית דוד אולם עצם בניית שני עגלים אחד בדרך ואחד בבית-אל, כאשר זה הנמצא בבית-אל יותר מכובד מסביר המלבי"ם שאותם עגלים היו כעין העבודה זרה של מצרים וז"ל "ובאמת ממה שעשה שני העגלים וממה שעשה החג בחדש השמיני, נגלה שבהיותו במצרים ראה כן את המצרים עושים, שהיו להם שני שורים, אשר עבדו אותם אחד בעיר המלוכה מוף והשני בעיר העליפאליס (עיר השמש) ובחודש השמיני היה חג להעם אל העגל, כי האיש שאליו נעשה העגל, שהוא ואשתו למדו דעת מלאכת עבודת האדמה, נהרג בחודש ההוא, יען שאת השור האחד בעיר מוף כבדו מאד ופזרו עליו הון רב לכן עשה עקר מהעגל בבית-אל". וא"כ למרות שבתחילה ירבעם היה צדיק יתכן שבבריחתו למצרים נתפס לע"ז ופה בארץ עשה ג"כ את אותה ע"ז למרות שכלפי חוץ לא היה ממש ע"ז בבית-אל ובדן, יתכן שירבעם חשש שאם מיד יעשה

³⁶³ סנהדרין דף קט :

³⁶⁴ פרק י"א פסוקים לא', ל"ז-ל"ח

³⁶⁵ פרק י"ב פסוק ג'

³⁶⁶ פרק י"ב פסוק כ'

ע"ז גלויה בארץ, העם ידחה אותו לכן לא היה ממש ע"ז שם ואחת הראיות שאכן ירבעם עבד ע"ז שבנבואת אחיה³⁶⁷ "ותעשה לך אלוקים אחרים ומסכות להכעיסני..." והביטוי להכעיסני דהיינו בדוקא שעשית ע"ז וכן מצינו³⁶⁸ "ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים... ויכעיסו את ה'... וכן מצינו בעוד מקומות בתנ"ך שלהכעיס את ה' משמעותו לעבוד ע"ז "...והסך נסכים לאלקים אחרים למען הכעסני"³⁶⁹. ועתה מובן מדוע כאשר עדו³⁷⁰ הנביא אומר לו שיקרע את המזבח, וירבעם רוצה לשלוח ידו בנביא ויבשה ידו אומר ירבעם לנביא "חל נא את פני ה' אלוקיך"³⁷¹ ואומר רש"י במקום : שממשיך לעמוד במרדו ורואים זאת מזה שאומר אלוקיך ולא אלקי או אלוקינו. ולמרות כל המופתים אין ירבעם שב בתשובה ואז הקב"ה מנסה לעשות נסיון אחרון כביכול להחזירו בתשובה ואומר לו³⁷² "חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו מי בראש, בן ישי בראש, אי הכי לא בעינא" וההסבר בזה שמניעים מדיניים מנעו ממנו לעשות את התשובה המיוחלת. ואם ישאל השואל הרי ירבעם היה עובד ע"ז מדוע הגיע לו "הפריבליגיה" שהקב"ה יפנה אליו בהצעה כזאת, אלא צ"ל היות וירבעם הוא זה שפתח את הפתח לע"ז בהיתר הוא זה שהפך את הע"ז מאסור למותר, אם היה חוזר בתשובה כל המגמה היתה נבלמת, ולכן הקב"ה השתדל כה רבות להחזירו בתשובה.

נבואת אחיה

נבואת אחיה סוגרת מעגל, אחיה הוא זה שהמליך את ירבעם והוא זה שמתנבא על מפלתו ועל השמדת ביתו ועל גלות וצרות לעם ישראל "ותלך ותעשה לך אלוקים אחרים ומסכות להכעיסני"³⁷³ אתה שאמור היית להמשיך את המלוכה וידעת שהמלוכה נקרעה מהם בגלל ששלמה עבד ע"ז, אך הוא עבד ע"ז מאהבת נשים ואילו אתה ירבעם, עובד ע"ז מתוך עקרון בדרכך בזה החטא כה חמור. וגם העם שלא מחה בך ועוד יותר הוסיף שעבד ע"ז מדעת עצמו למרות, שאתה לא בקשת ולא דרשת, וכמו שהוא אומר "יען אשר עשו אשריהם מכעיסים את ה' " ובזה הראו את זה שהם עובדים ע"ז מרצונם החופשי לכן גם הם יענשו "...ונטש את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת... וזרם מעבר הנהר..."³⁷⁴. אולם בנו של ירבעם יזכה לקבורה³⁷⁵ "יען נמצא בו דבר טוב" ומהו אותו דבר טוב אומרת הגמ'³⁷⁶ "חד אמר שביטל משמרתו ועלה לרגל וחד אמר שביטל פרדסאות שהושיב ירבעם אביו על הדרכים, שלא יעלו ישראל לרגל" ומובן

³⁶⁷ פרק י"ד פסוק ג'

³⁶⁸ שופטים פרק ב' י"א-י"ב

³⁶⁹ ירמיהו פרק י"ז פסוק י"ח

³⁷⁰ בספר מלכים אין עדו הנביא מופיע בשמו אלא רק כ"איש האלוקים" ובספרי פרשת וזאת הברכה כותב שעשרה נקראו "איש האלוקים" ואחד מהם עדו, לכן אומרת הגמ' בסנהדרין (דף פ"ט :) "ונביא שעבר על דברי עצמו כגון עדו הנביא" "כי כן ציוה אותי" "וישב כדבריו" וכיוון שחזר ועבר על נבואתו נהרג ע"י האריה.

³⁷¹ פרק י"ג פסוק ו'

³⁷² סנהדרין דף קב.

³⁷³ פרק י"א פסוק ט'

³⁷⁴ פרק י"ג פסוק ט"ו.

³⁷⁵ פרק י"ד פסוק י"ג.

³⁷⁶ מו"ק דף כח :

למה הוא זכה לקבורה היות ובבית כזה שהיה בו ע"ז, הבן מורד באביו ועולה לרגל לירושלים, בגלל הדבר הזה מגיע לו קבורה כראוי.

הגאווה היא עצמה עונש נורא (מתוך "מוסר אביך" - הרב קוק)

בפרק זה נסביר את מהלך העניינים בצורה שונה, שבעצם ירבעם לא עבד ע"ז ממש אלא משהו אחר גרם לו לעשות את הטעויות הגדולות "משהו" שרודף אותו, שעומד לו לשטן בכל דרכו ואותו "משהו" זוהי המידה הרעה הנמצאת בו ומחלחלת בתמידות "מידת הגאווה".

הנבואה והמרידה

לפי הסבר זה אנו מסבירים, שאת נבואת אחיה קיבל ירבעם עוד בטרם מרד בשלמה. בעצם הנבואה שהוא עתיד להיות מלך, גרמה לו למרוד ואכן אחיה מזהיר את ירבעם בנבואתו מפני מידת הגאווה המקננת בו ואומר לו "..."ומלכת בכל תאוה נפשך והית מלך על ישראל"³⁷⁷ והנביא אומר ומזהיר את ירבעם ואומר לו, אם תצליח "למלוך" על תאוותך ותמשול עליהם אז "³⁷⁸...ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד ונתתי לך את ישראל". אולם ירבעם אינו מושל בגאווה שלו שהוא עתיד להיות מלך על ישראל הוא אינו ממתין בסבלנות (כדוד שחיכה בסבלנות למלכותו), אלא מיד "³⁷⁹...ויורם יד במלך". ואומרת הגמ' "מאי יזזה אשר הרים יד במלך שלמה"³⁸⁰ אמר רב נחמן שחלץ תפילין בפניו" וכמו שכבר נכתב לפני זה שגם הוכיחו (את שלמה) ברבים. וזו היתה מרידתו, שלא קיבל את מלכות שלמה ולמרות שכלפי חוץ נראתה כל מרידתו "לשם שמים" בכל אופן הסיבה האמיתית היתה מידת הגאווה שלו שאומרת לו שהיות וקיבל נבואה שלו תהיה המלוכה הוא כבר עתה אינו מקבל את מלכות שלמה ומנסה למרוד ולהיות מלך כבר עתה. אולם עצתו אינה מתממשת, ורק המרידה ברחבעם מצליחה (כמו שכבר נכתב לפני כן).

בנית העגלים

אם עד עתה הצטייר לנו ירבעם כאיש שאוהב את העם ואת המקדש, הנה לאחר המלכתו מתגלה דמותו האמיתית, גאותו ואהבת מלכותו. בנית העגלים אמנם לפי הסבר זה לא היה בה משום איסור ע"ז אלא רק, איסור עבודה בבמות לאחר שבית המקדש הוקם. גאותו וההכרה "ביעודו" כמלך על ישראל, אינה נותנת לו מנוח והוא כל הזמן מחפש דרכים לבצר את מלכותו, למרות שראה את נבואת אחיה מתממשת ואת זה שהקב"ה לא נתן לרחבעם לצאת למלחמה על ישראל. הוא (ירבעם) אינו סומך על הנס ומחליט

³⁷⁷ פרק י"א פסוק ל"ז.

³⁷⁸ פרק י"א פסוק ל"ח.

³⁷⁹ פרק י"א פסוק כ"ז.

³⁸⁰ סנהדרין דף קא :

שישראל לא יעלו לירושלים כי אם יעלו לירושלים ימרדו בו וינהו אחר מלכות יהודה וכך אומרת הגמ'³⁸¹ "אמר רב נחמן גסות הרוח שהיתה בו בירבעם טרדתו מן העולם שנאמר "יאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד, אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדוניהם של רחבעם מלך יהודה והרגוני ושב אל רחבעם מלך יהודה" אמר גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד כיוון דחזו לירבעם דיתיב ואנא קאימנא סברי הוא מלכא והא עבדא ואי יתיבנא מורד במלכות האי וקטלין לי, מיד "ויוועץ המלך ויעש שני עגלי זהב..." ואם כן רצונו לשמור על מלכותו וגאותו הם אלו שגרמו לו לעשות את העגלים, ואכן רוב המפרשים מסבירים, כי העגלים לא היה בהם ע"ז וסמלו את שבט יוסף שסמלו שור וכן היה בזה כדוגמת הכרובים שהיו בבית המקדש. אך ירבעם בעצמו, חטאו היה עשית במות (איסור חמור לכשלעצמו, אך לא עבודה זרה ממש), [ואת הפסוק "ותעשה לך אלוהים אחרים להכעיסני"³⁸² נסביר שהקב"ה אומר אתה גורם לי לכעוס] ואכן הנביא עדו כאשר מתנבא על המזבח וידו של ירבעם יבשה הביטוי "חל נא את פני ה' אלוקיך"³⁸³ אין הכונה שמרד בקב"ה, אלא שהוא דרך כבוד לפנות בה אל הנביא, וכדוגמתו מצאנו בשאול "שוב עימי והשתחית לי ה' אלוקיך"³⁸⁴ ואז כאשר הנביא מתפלל בעדו והוא רואה באיזו מהירות תפילת הנביא מתקימת. הוא חושב, שאם הקב"ה מרפאו בזמן כה קצר סימן שאין עבירתו כה חמורה. ושוב לא מזיז לו והוא אינו חוזר בו כי הוא חושש מפני איבוד השלטון וגאותו לא נותנת לו את זה. ואת המדרש³⁸⁵ "חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו מי בראש, בן ישי, אמר לו אי הכי לא בעינא" עתה המשפט הזה מקבל משמעות חדשה, השאלה "מי בראש?" מצביעה על גאותו, שהוא איננו מסוגל שכן ישי יהיה בראש והוא לא חוזר בו ואינו חוזר בתשובה והרב קוק על מידת הגאווה אמר 'כל זמן שהגאווה היא בלב אי אפשר לשוב בתשובה ואי אפשר להשכיל כל שכל טהור' ולכן למרות כל האותות והמופתים הוא אינו חוזר בתשובה.

נבואת אחיה

אחיה מתנבא על ירבעם מצביע על הגורם לחטאיו ואומר לו "ותעשה לך אלוהים אחרים ומסכות להכעסני ואותי השלכת מאחורי גוך"³⁸⁶ אומר לו הנביא אתה "מכעיסני" בכוונה עושה במות ועגלים וישראל עובדים ע"ז ואתה לא רוצה לחזור בתשובה ומה הדבר, שגורם לך לעשות את הדברים הרעים הללו "גוך" [מלשון גאוה], הגאוה היא זאת שגורמת לך לחטוא, אני הזהרתי אותך מפני התאוות שלך, אני אמרתי לך שעליך להיות בבחינת "ומלכת בכל תאוה נפשך"³⁸⁷, אך אתה לא נשמעת לי ומיד לאחר קבלת הנבואה התחילה תאוות לבך וגאוותך למשול בך וכך הדרדרת מדחי לדחי עד לדיוטא התחתונה וגם ישראל נענשים בגלל שנתת להם לחטוא ובגלל שלא מחו בך. וחטאו מעצמם (וכבר התבאר לפני כן).

³⁸¹ סנהדרין קב:

³⁸² פרק י"ד פסוק ט'.

³⁸³ פרק י"ג פסוק ו'.

³⁸⁴ שמואל א' פרק ט"ו פסוק ל'.

³⁸⁵ סנהדרין דף קב.

³⁸⁶ פרק י"ד פסוק ט'.

³⁸⁷ פרק י"א פסוק ל"ז.

אולם בנדך שכן עלה לרגל ונמצא בו "דבר טוב" הוא כן יקבר. ועתה גם לא יקשה לנו להבין כיצד החליט בנו לעלות לרגל, כי לא היתה התנגדות בבית ירבעם לעצם העליה לרגל אלא למה שהשתמע ממנה ובבית ירבעם לא עבדו ע"י ולכן מצא בלבו את העוז לעלות לרגל ולבטל את המשמרות בדרכים ששם אביו.

סוף דבר

במאמר זה נסינו לעמוד ולו במקצת על דמותו של ירבעם בן-נבט, החל מעליותו המטאורית עד לדעיכתו ולהפכתו לסמל לכל דבר רע, אשר חטא והחטיא את ישראל. ראינו שאפשר להבין שירבעם בן-נבט עבד ע"ז ממש, לעומת זאת אפשר להבהיר שמידותיו הרעות הם אלו שגרמו לו את הרעה הזו. אותו ירבעם שמבחינת עצמו היה אמור להשלים את ממלכת יהודה להיות החלק הארצי של מלכות ישראל, כאשר מלכות יהודה אמורה להצטמצם סביב המקדש ועבודת הכהנים שאמור היה להיות תחליף לבית דוד "פיספס" את יעודו והחטיא את מטרותו וכמו שאומר הרב קוק³⁸⁸ שהשאלה שבקש הקב"ה מירבעם "חזור בך ואני ואתה ובן ישי וכו' " השאלה היתה חזור בך ונאחד את הכוחות הנפשיים שבעם (בן ישי) ואת הכוחות הארציים (מלכות ישראל) וכאשר שאל מי בראש ענה לו מיד הקב"ה "בן ישי" כי בודאי שהכח הרוחני אמור להיות לפני הכח הגשמי. וכך נשאר בתודעה ירבעם בן נבט לא למלך שהשלים את בית דוד, אלא למלך "שחטא והחטיא את ישראל".

³⁸⁸ "המספד בירושלים".